

ceği kadar veya sadece ilimde derinleşmiş kişilerce bilinebilecek ölçüde kapalılık taşıyan lafız” şeklinde tanımlanır olmuştur. Bu anlamıyla müteşâbihin örneklerine tekli fi hüküm içeren ifadelerde rastlanamayacağı kabul edildiğinden bu terimin fıkıh usulü terminolojisinde muhkemin karşılığı olarak yer alması tamamen teorik olup kapalılık bakımından yapılan lafız ayırımını tamamlamaktan başka işlevi bulunmamaktadır (M. Edib Sâlih, I, 311-325). Mütekellimîn metodunu benimseyen usulcüler ise lafzın kapalı oluşunu ifade etmek üzere mücmel ve müteşâbih terimlerini kullanırlar. Ancak bu iki terimin birbiriyile ilişkisi konusunda farklı yaklaşımlar vardır (bk. MÜCMEL).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, “şbh”, “hkm” md.leri; *Lisânü'l-‘Arab*, “şbh”, “hkm” md.leri; *et-Ta’rîfât*, “Müteşâbih” şbd.; Tehânevî, *Keşşâf*, I, 792-795; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu‘cem*, “şbh” md.; Dârimî, “Mu‘kaddime”, 19; Buhârî, “Tefsîr”, 3/1; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 2; Hasan-ı Basrî, *Risâle fi'l-kader* (nşr. Muhammed İmâre, *Resâ'ilü'l-‘adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, I, 86-87; Ahmed b. Hanbel, *er-Red ‘ale'z-zenâdika ve'l-Cehmiyye* (‘Akâ'idü's-selef içinde), s. 66-67; Ressî, *Uşûlü'l-‘adl ve't-tevhîd* (*Resâ'ilü'l-‘adl ve't-tevhîd* içinde), I, 97-121; a.mlf., *el-‘Adl ve't-tevhîd ve nefyü't-teşbih ‘anillâh* (*Resâ'ilü'l-‘adl ve't-tevhîd* içinde), II, 106-110; Câhiz, *el-Muhtâr fi'r-red ‘ale'n-naşâra* (nşr. M. Abdullah eş-Şerkâvî), Beyrut 1411/1991, s. 65-66, 83-84; Hâdî-İlelhak Yahyâ b. Hüseyin, *er-Red ‘ale'l-Mücbire* (*Resâ'ilü'l-‘adl ve't-tevhîd* içinde), II, 107-108; Taberî, *Câmi'u'l-be-yân* (Şâkir), VI, 170-205; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 64; Şerîf er-Râdî, *Hakâ'iku't-te'vîl fi müteşâbihü't-tenzil*, Tahran 1406, s. 127-147, 217-218, 396-398; Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 6-36; İbn Mutarrif el-Kinânî, *el-Kurtayn ev kitâbey Müşkilü'l-Kur'ân ve Garibih li'bnî Kuteybe*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), I, 36, 91-97, 113-124; II, 102-108; Cüveynî, *el-İrşâd* (Temîm), s. 60; Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *el-Burhân fi müteşâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Ahmed İzzeddin Abdullah Halefullah), Mansûre 1411/1991, s. 44-64; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 412-413; Nüreddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn* (nşr. Bekir Topaloğlu), Dimaşk 1399/1979, s. 25; İbn Rüşd, *el-Keşf ‘an menâhici'l-edile* (nşr. M. Âbid el-Câbirî), Beyrut 1998, s. 150; Fahreddin er-Râzî, *Esâsü't-tahtîs* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ), Kahire 1406/1986, s. 226-249; a.mlf., *Mefâtihu'l-gayb*, VIII, 166-170; Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Reddü'l-müteşâbih ile'l-muhkem mine'l-âyâti'l-Kur'âniyye ve'l-e'hâdişi'nebeviyye*, Kahire 1415, s. 31-54, 114-162; Taqıyüddin İbn Teymiyye, *Tefsîru Sûretü'l-hilâs*, Kahire 1323, s. 73-99; Bedreddin İbn Cemâ, *Keşfü'l-me‘ânî fi'l-müteşâbih mine'l-meşânî* (nşr. Abdülcevâd Halef), Karaçi 1990, s. 45-53, 87; Ebû'l-Fidâ İbn Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, Kahire, ts. (Dâru İhyâi'l-kütübi'l-Arabîyye), II, 153; İbnü'l-Vezîr, *İşârü'l-hak ‘ale'l-halk*, Beyrut 1403/1983, s. 89-90; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa‘âde*, II, 356-357, 524-525; Sadreddin-i Şîrâzî, *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Seyyid Celâleddin Âştîyânî), Tahran 1362, s. 76-103; Seffârîni, *Levâmi'u'l-envârî'l-behiy-*

ye, Beyrut, ts. (el-Mektebetü'l-İslâmiyye), I, 102-107; Âlûsî, *Rûhu'l-me‘ânî*, III, 80-88; XVI, 159-160; XXIII, 258; Ramazan b. Muhammed el-Haneî, *Şerhu Ramazân Efendi ‘alâ Şerhi'l-Akâ'id*, İstanbul 1320, s. 113-114; Milaslı İsmâil Hakkı, *Kur'an'ın Mücizeleri ve Müteşâbih Âyetlerin Tefsiri*, İstanbul 1935, s. 68-90; Elmallı, *Hak Dîni*, II, 1035-1048; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-menâr*, III, 163-175, 196; Muhammed el-Hudârî, *Uşûlü'l-fikh*, Kahire 1389/1969, s. 136-137; Halîl Yâsîn, *Edvâ' ‘alâ müteşâbihâti'l-Kur'ân*, I, 16, 123-124; Mustafa Sabrî Efendi, *Mevkîfü'l-‘aql ve'l-‘ilim ve'l-âlem min Rabbi'l-âlemîn*, Beyrut 1401/1981, IV, 410-443; Mahmûd Kâmil Ahmed, *Mefhûmü'l-‘adl*, Beyrut 1983, s. 31-52, 91-92, 100, 138-150; Ahmed İsmâ el-Kâtib, *‘Akidetü't-tevhîd fi Fethi'l-bârî şerhi Şahihi'l-Buhârî*, Beyrut 1403/1983, s. 167-170; M. Edib Sâlih, *Tefsîrü'n-nuşûş fi'l-fikhi'l-İslâmî*, Beyrut 1404/1984, I, 229, 311-325, 326, 332-351; M. Sait Şimşek, *Kur'an'da İki Mesele: Müteşâbih-Nesh*, İstanbul 1987, s. 9-15; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, İstanbul 1989, II, 12-17; Adnân Muhammed Zerzûr, *‘Ulümü'l-Kur'ân*, Beyrut 1991, s. 163-178; Osman b. Ali Hasan, *Menhecü'l-istidlâl ‘alâ mesâ'ilü'l-‘itikâd ‘inde Ehli's-sünne ve'l-cemâ‘a*, Riyad 1413/1993, II, 473-487; Muhsin Demirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, İstanbul 1996, s. 38-67, 71-86, 116-129; Abdülkerîm el-Hatîb, “el-Muhkem ve'l-müteşâbih fi kitâbillâh”, *Edvâ'ü'l-‘ş-şer‘a*, VII, Riyad 1396, s. 207-224; Ahmed Hasan Ferhâd, “Me‘âni'l-muhkem ve'l-müteşâbih fi'l-Kur'âni'l-Kerîm”, *Mecelletü'l-‘ş-şer‘a ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, III/5, Küveyt 1986, s. 141-208; M. Ali eş-Şehristânî, “es-Sebeeb fi istimâli'l-Kur'ân ‘ale'l-müteşâbihât”, *el-Câmi'atü'l-İslâmiyye*, I/4, London 1994, s. 57-66; Yusuf Işıcık, “Kur'an'da İki Temel Kavram: Tevil ve Müteşâbih”, *Sû İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XIII, Konya 2002, s. 20-26.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ

MÜTEŞÂBİHÜ'L-KUR'ÂN

(مشابه القرآن)

Kâdî Abdülcebbar'ın

(ö. 415/1025)

müteşâbih kabul ettiği bazı Kur'an âyetlerini inceleyip yorumladığı eseri.

Lafız ve mâna yönünden birden fazla ihtimal taşıdığı için anlaşılmasında güçlük bulunan âyetler (müteşâbihü'l-Kur'ân) hakkında müfessir Mukâtil b. Süleyman'dan (ö. 150/767) itibaren müstakil eserler yazılmıştır. Kâdî Abdülcebbar kitabının mukaddimesinde, eserini Kur'an'ın muhkem âyetlerini müteşâbihlerinden ayırmak ve bunların doğru şekilde anlaşılmasını sağlamak amacıyla kaleme aldığını belirtmekle beraber (s. 38-39) adıyla ilgili herhangi bir beyanda bulunmamaktadır. *Tenzihü'l-Kur'ân ‘ani'l-me‘â’in* adlı eserinin mukaddimesinde Kur'an'ın muhkem ve müteşâbihlerini ayırmak üzere mushaf tertibine göre bir kitap yazdığını, burada

müteşâbih âyetlerin mânalarını ve bazı kişilerin hataya düşme sebeplerini açıkladığını belirtmekte (s. 7), *el-Muğni'de* ise *Kitâbü'l-Müteşâbih* (XVI, 395) ve *Beyânü'l-müteşâbih fi'l-Kur'ân* (XX/2, s. 258) adlı eserine atıfta bulunmaktadır. Hâkim el-Cüşemî, *Şerhu'l-‘Uyûn*'da (s. 369) onun eserlerini sıralarken *Müteşâbihü'l-Kur'ân*'a da yer vermektedir. *el-Muğni* ve *Tenzihü'l-Kur'ân*'daki ifadelerinden müellifin *Müteşâbihü'l-Kur'ân*'ı hayatının erken dönemlerinde kaleme aldığı anlaşılmaktadır.

Müteşâbihü'l-Kur'ân iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısmın başında, eserde ele alınacak âyetlerde müellifin tartışmalı gördüğü konuları “mesele” başlığı altında incelediği on iki maddelik bir giriş bulunmaktadır (s. 1-39) ve bu kısım Yûsuf sûresinin ilgili âyetlerinin incelenmesiyle sona ermektedir (s. 398). Ra'd sûresiyle başlayan ikinci kısım mushafın sonuna kadar devam etmektedir (s. 709). Ardından gelen hâtimenin (s. 711-738) başında, müellif cebir taraftarlarının ileri sürdükleri görüşlere mesnet olmak üzere tutundukları âyetlerin zâhirî mânalarının kendilerini desteklemediği şeklinde kitabının ilk sayfalarında verdiği hükmü yeterince açıkladığını ve bu husustaki izahlarının tefsire dair eserlere dayandığını belirtir. Daha sonra on altı mesele halinde ilcâ (icbâr), tekli, lutuf, mefsedet, tevfi, hızlân, dua gibi konularda Mu'tezile'nin görüşlerini özetler ve bunların kitabın anlaşılabilmesi için gerekli olduğunu söyler. Böylece eser müteşâbih âyetlerin zikredildiği ve te'villerinin yapıldığı 905 mesele ile tamamlanır.

Kâdî Abdülcebbar zâhirî mânaları tevhid ve adalet ilkelerine uygun düşen âyetleri muhkem, bunlara aykırı görünenleri müteşâbih kabul eder. Müteşâbih âyetleri mushaf tertibi içinde ele alarak kendi mezhebinin prensipleri istikametinde değerlendirir, düşüncelerine aykırı bulduğu görüşlere cevap vermek üzere değişik yöntemlerle te'viller yapar. Bu yöntemlerden biri Kur'an'ı Kur'an'la yorumlamaktır. Tevhid ve adlin gerekliliği çerçevesinde Kur'an'ın delil oluşu akf bir bilgiye dayanması ile mümkündür. Aksi takdirde bir kısır döngü oluşur (s. 7-8). İkinci yöntem müteşâbihlerin akfî delillere başvuruyla açıklanması şeklindedir. İslâm âlimlerinin Kur'an'da anlamsız herhangi bir şey bulunmadığı, onda mevcut her âyetin mutlaka bir mâna-yı delâlet ettiği, muhkemi veya müteşâbihle birlikte bütün âyetlerin akfî delile uygun biçimde anlaşılması gerektiği konusundaki görüş birliğine dikkat çekerek

MÜTEŞÂBİHÜ'L-KUR'ÂN

ilâhî hitaptaki kasd ve muradın bilinmesinde aklın rolüne büyük önem atfeder. İlâhî hitabın bu yolla anlaşılması sırasında ileri sürülebilecek "keyfî tutum" eleştirilerine karşı "dil dışı karîneler" olarak vasıflandırıldığı Hz. Peygamber'in açıklamaları ve ulemânın icmâi gibi hususları dile getirir.

Müteşâbihü'l-Kur'ân, Mu'tezile'nin kullandığı kelâm terimlerinin ve diğer mezheplerle görüş farklılıklarının sıkça vurgulandığı bir eserdir. Kâdî Abdülcebbar, bu kitabını kaleme alırken tefsir alanında yazılmış eserlere dayandığını belirtmekle birlikte isim vermemektedir. Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, onun *el-Muḥîṭ* adlı tefsirini Eş'arî'nin tefsirinden hareketle yazdığını kaydetmektedir (*el-Avâsım*, s. 97). Ancak *Müteşâbihü'l-Kur'ân*'ın nâşiri Adnân Muhammed Zerzûr, bu görüşü isabetli bulunarak Kâdî'nin diğer eserlerinde olduğu gibi bunda da Ebû Ali el-Cübbâ'î'den faydalanabileceğini, hatta Eş'arî tefsirinin de bu şekilde telif edilmiş olabileceğini söylemektedir (neşredenin girişi, s. 30-34). Müellifin *Müteşâbihü'l-Kur'ân*'da Eş'arî'nin adını hiç zikretmezken otuz yedi yerde Ebû Ali'ye atıfta bulunması da (meselâ bk. s. 55, 100, 129, 172, 190, 322) bu görüşü desteklemektedir. Kâdî Abdülcebbar'dan sonra bu konuda yazılmış eserler onun bu yönteminden uzak görünmektedir. Nitekim İbnü'l-Lebbân'ın *Müteşâbihü'l-Kur'ân*'ı, Fahreddin er-Râzî'nin *Esâsü't-takdîs*'i ve İbn Teymiyye'nin *el-İklîl fi'l-müteşâbih ve't-te'vîl*'inde Kur'an'da yer alan bütün müteşâbih âyetlerin değil sadece ilâhî sıfatlarla ilgili olanların ele alındığı görülür. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*, Adnân Muhammed Zerzûr tarafından Yemen'de bulunan iki yazma nüshasına dayanılarak geniş bir mukaddime ve çeşitli indekslerle birlikte yayımlanmıştır (Kahire 1969).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'ân* (nşr. Safvân Adnân Dâvûdî), Beyrut-Dimaşk 1423/2002, s. 443; Tehânevî, *Keşşâf* (Dahrûc), II, 1437; Kâdî Abdülcebbar, *Müteşâbihü'l-Kur'ân* (nşr. Adnân M. Zerzûr), Kahire 1969; a.mlf., *Tenzihü'l-Kur'ân 'ani'l-meṭâ'in*, Beyrut, ts. (Dârü'n-nehdati'l-hadîse), s. 7; a.mlf., *el-Muḡnî*, XVI, 395; XX/2, s. 258; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecdüdü), s. 39; Hâkim el-Cüsemî, *Şerḥu'l-Uyûn* (Kâdî Abdülcebbar, *Fazlü'l-i'tizâl ve Ṭabakâtü'l-Mu'tezile* içinde, nşr. Fuâd Seyyid), Tunus 1406/1986, s. 369; Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *el-Avâsım* (nşr. Ammâr C. et-Talibî, *Ârâ'ü Ebî Bekr İbni'l-Arabî el-kelemiyeye* içinde), Cezayir, ts. (eş-Şeriketü'l-vataniyye li'n-neşr ve't-tevzî'), s. 97; Sezgin, *GAS*, I, 626; Abdülvehhâb İbrâhim Ebû Süleyman, *Kitâbetü'l-baḡşî'l-ilmî*, Cidde 1403/1983, s. 186; Muhammed ez-Zühaylî, *Mercî'u'l-ilmî'l-İslâmiyye*, Dimaşk, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 201; Muhsin De-

mirci, *Kur'an'ın Müteşâbihleri Üzerine*, İstanbul 1996, s. 59; Fâtma Abbas Abdurrahman – Mehâ Ahmed Allâm, *Delîlür-resâ'ilî'l-mâcistir ve'd-dukṭûra elleṭi nûkişet fi Külliyyeti dâri'l-ulûm münzû 'âm 1950 ve hattâ nihâyeti fibrâyir 1997*, Kahire 1418/1997, s. 65; Hikmet Beşir Yâsin, *İstidrâkât 'alâ Târîhi'l-türâşî'l-Arabî*, Cidde 1422, II, 329; G. C. Anawati, "Textes arabes anciens édités en Egypte", *MIDEO*, X (1970), s. 139-141; Kâsîd Yâsir ez-Zeydî, "Tefsîrû'l-Kur'ân bi'l-Kur'ân", *Âdâbü'r-Râfideyn*, XII, Musul 1980, s. 312-314; M. Bernand, "La méthode d'exégèse coranique de 'Abd al-Ġabbâr à travers son mu'taşâbih", *MUSJ*, L/1 (1984), s. 87-100.

METİN YURDAGÜ

MÜTEVÂLÎ

(bk. METÂVİLE).

MÜTEVÂTİR

(المتواتر)

Konusunun doğruluğu bilgisini bizzat kendisi veren haber anlamında kelâm ve fıkıh usulü terimi.

Sözlükte "araya zaman girmekle beraber kesintiye uğramaksızın devam etmek, birbiri ardınca gelmek" anlamındaki **vetr** kökünden türeyen **mütevâtir** kelimesi kelâm ve fıkıh usulünde konusunun doğruluğu bilgisini bizzat kendisi veren haberi ifade eder; böyle bir haber için gerekli görülen şartlar çerçevesindeki nakil keyfiyetine de **tevâtür** denir. Haberi nakledenlerin aynı anda ve birlikte değil farklı zamanlarda ve birbiri ardınca nakletmiş olmaları sebebiyle böyle bir adlandırma yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de peygamberlerin aralıklı olarak peş peşe gelişini anlatmak için bu kökten **tetrâ** kelimesi kullanılmıştır (el-Mü'minûn 23/44).

Klasik İslâm bilgi teorisine göre bilgi kaynakları sağlam duyular, akıl ve sâdik haberdendir. Sâdik haber kapsamında değerlendirilen haberler içerisinde doğruluğu bizzat haberin kendisiyle sabit olanı mütevâtir haberdendir. Diğer haberlerin doğruluğunun bilinmesi haber dışında bir delille bağlıdır ve bu yönüyle söz konusu haberlerin doğruluğu bilgisi nazarıdır. Mütevâtir haberler mantık ilminde evveliyât, bâtnî müşâhedeler, dış duyulurlar ve tecrübelerle birlikte bilginin kaynaklarından biri olarak değerlendirilir. Dinî bilgilerin intikalinde üstlendiği rol sebebiyle sâdik haber klasik literatürde titiz incelemelere konu edilmiştir. Ancak tevâtür konusu, klasik literatürde dinî bilgilerin nakliyle sınırlı olmaksızın genel bir bilgi kaynağı şeklinde ele alınıp te-

mellendirilmiş ve dinî bilgiler bir haberin konusu olmaları itibarıyla bu kapsama dahil edilmiştir.

Hz. Peygamber'in verdiği haber onu doğrudan işitenler bakımından -içeriğinin doğruluğu konusunda başka hiçbir kayıt ve şarta gerek olmaksızın- bizâtihi bilgi kaynağı olurken doğrudan duymayanlar için bilgi kaynağı olması o sözün tevâtürene nakledilmiş bulunmasına bağlıdır. Tевâtürene nakledilmiş peygamber sözünün Resûl-i Ekrem'den bizzat duyulmuş söz gibi olduğu hususunda kayda değer aykırı bir görüş yoktur. Bir hadisin mütevâtir olmasının anlamı, o hadisin Hz. Peygamber tarafından söylendiği konusunda hiçbir kuşku bulunmaması, Kur'an'ın mütevâtir olmasının anlamı ise Resûlullah'ın ağızından çıktığı gibi hiçbir değişikliğe uğramadan zamanımıza kadar ulaşmış bulunmasıdır. Bu bakımdan tevâtür nasların sübûtunun kesinliğine ilişkin bir kavram olup anlamlarının kesinliği ve bağlayıcılığı ayrı bir konudur.

Tevâtür derecesine ulaşmayan haberler Hanefîler'ce meşhur ve âhâd olmak üzere iki kısma ayrılırken Hanefîler dışındaki usulcüler tarafından âhâd olarak adlandırılır ve bunların zarurî bilgi (ilim) ifade etmeyeceği kabul edilir. Ancak Hz. Peygamber'den nakledilen bir haberin bağlayıcı olması haberin tevâtürene nakledilmesine bağlı değildir; zira haberin ilim ifade etmesiyle bağlayıcı olması farklı konulardır. Bu sebeple meşhur haber ve haber-i vâhid ilim ifade etmediği halde fikhî hükümlere ulaşırken yaygın biçimde kullanılmıştır (bk. HABER-i VÂHİD; MEŞHUR). İlim ifade ettiği kabul edilen icmân mütevâtir haberdan farkı bu niteliğini ilgili şer'î deliller sayesinde kazanmış olmasıdır. Bundan dolayı mütevâtir haber akli olan herkes için bilgi kaynağı olarak kabul edilirken icmâ sadece müslümanlar için geçerli bir bilgi kaynağıdır (Ebû İshak eş-Şîrâzî, *Şerḥu'l-Lüma'*, II, 573).

Mütevâtir hadisin "Hz. Peygamber'e itisâlinde hiçbir şüphe bulunmayan hadis" şeklinde tavsif edilmesi bu haberin isnadının araştırılmasını gereksiz hale getirmiş, dolayısıyla mütevâtir konusu daha çok kelâm ve fıkıh usulünün ilgi alanında kalmıştır. Klasik dönem hadisçilerinden bazılarının mütevâtir nitelemesine rastlansa da bununla, usulcülerin kullanımında görülen teknik anlamda mütevâtir haber değil yaygınlık kazanmış (meşhur, müstefiz) haberin kastedildiği genelde kabul edilir. Nitekim İbn Abdülberr'in mestler üzerine mesh hadisi hakkındaki "istefâza ve tevâtüre"